

МУЗИКОЗНАВСТВО

УДК 783.2.034“16/18“:781(=16)“20“
orcid.org/0000-0001-5978-096X

АПОКРИФІЧНІ ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКИХ БАРОКОВИХ ДУХОВНИХ ПІСЕНЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДОСЛІДЖЕНЬ ІВАНА ФРАНКА (на основі вибраних текстів пісень на честь деяких святих)

Юрій МЕДВЕДИК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра музикознавства та хорового мистецтва,
вул. Валова, 18, Львів, Україна, 79008,
тел.: +380679843658, e-mail: jurij_medvedyk@ukr.net*

Мета статті полягає у тому, щоб продовжити започатковані Іваном Франком дослідження впливу християнської апокрифіки на поетичні тексти українських духовних пісень доби Бароко. Основними джерелами для порівняльного аналізу обрано тексти “Богогласника” та ті, які записані в українських пісенниках XVIII століття. У процесі дослідження використано джерелознавчий, історичний, музично-теоретичний методи дослідження. Зазначений методологічний підхід дозволяє провести комплексний джерелознавчо-текстологічний аналіз апокрифів та духовних пісень. **Наукова новизна.** У статті зроблено текстологічний аналіз поетичних текстів українських духовних пісень, в яких творчо переосмислено фрагменти текстів з християнських апокрифів. Вперше на впливи апокрифічних джерел на поетичні тексти духовних пісень вказав Іван Франко ще в кінці XIX століття, згодом почасти Михайло Грушевський. Але від початку 20-х років XX століття і по сьогодні питання впливів апокрифів на тексти духовних пісень фактично не розв’язувалося як наукове завдання української гуманітарної науки. Автором цієї статті використано для джерелознавчо-текстологічного аналізу вибрані тексти на честь святих з почаївського “Богогласника”. Це видання XVIII століття перевидано з науковими коментарями в німецько-австрійському видавництві “Bohlaus Verlag” (2016). У цій статті головними дослідницькими завданнями є: а) текстологічно порівняти друковані поетичні тексти пісень “Богогласника” та записи цих же текстів в українських рукописних співаниках 17-18 століть; б) виявити у поетичних текстах українських духовних пісень апокрифічних джерел; в) з’ясувати як толерували почаївські редактори “Богогласника” наявність у поетичних текстах духовних пісень впливів апокрифічних джерел. Всю цю роботу проведено вперше.

Ключові слова: апокриф, духовна пісня, “Богогласник”, Бароко, Іван Франко.

Мета статті полягає у тому, щоб продовжити започатковані Іваном Франком дослідження впливу християнської апокрифіки на поетичні тексти українських духовних пісень доби Бароко. Основними джерелами для порівняльного аналізу

обрано тексти “Богогласника” (Почаїв, 1790–1791) та ті, які записані в українських пісенниках XVIII ст., які зберігаються в архівних інституціях України та зарубіжжя. Методологічною основою для написання цього дослідження стали дві праці Івана Франка: стаття “Наші коляди”, один із підрозділів якої називається “Апокрифічні мотиви в колядах” та фундаментальне його дослідження “Апокріфи і легенди з українських рукописів”. Вчений на означення терміну “різдвяна пісня” здебільшого використовував термін “колядка”, який набув популярності в Галичині у XIX ст. У співацькому середовищі він прижився та використовується і в наш час. Але, оскільки термін “колядка” здавна використовується при означенні світських пісень-коляд, історія яких сягає дохристиянських язичницьких часів, тому автор статті у своїх працях послуговується терміном, який зафіксований в українських рукописах XVIII ст. та “Богогласнику”, тобто “різдвяна пісня”.

Виклад основного матеріалу. Плід фантазій авторів, на перший погляд, мав куди розмахнутися також у піснях на честь святих. Проте це не зовсім так, адже багато з них позбавлені апокрифіки, або її частка у текстах мізерна, і спершу не зрозуміло, де можна проводити грань між творчою уявою автора та старовинною християнською легендою. У “Богогласнику”, згідно з інципітарієм, створеним на основі Франкової праці, маємо понад десять пісень, в яких він виявив більші чи менші апокрифічні впливи або їх рудименти. Серед небогогласникових пісень їх значно більше, хоча б взявши до уваги пісні на честь св. Миколая, арх. Михаїла та ін. І. Франко прокоментував декілька пісень на честь святих.

Зупинімо увагу на тих, які стосуються життєписів святих Йоакима та Анни (“Іоаким со Анною во законѣ живаху”, “Днесъ торжествуйте вси празднующе Іоакима и Анну чтущѣ”). Ці дві пісні для нього були “інтересні”, бо “цілком основані на апокріфах, та характеристичні деталі показують, що їх автори не мали перед собою Первоєвангелія, але черпали з західноєвропейських переробок, може попросту з Димитрової Миней” [1, с. LX]. Одну з них (“Древо трисвятоє”), авторства греко-католицького священика та монаха Дмитра Левковського вирізняє те, що в ній на основі апокрифів навіть вказано скільки літ вони прожили (“Іоакім свят бяше осмдѣсят, / Анна праведна бяше седмдѣсят”) і “во веселіи Господу предсташа” [2, т. ***, с. 212; 3, № 144]. Канонічні Євангелія не подають інформацію про батьків Діви Марії. Про святих праотців Йоакима та Анну відомо лише з апокрифічних текстів Євангелія про Різдво Богородиці, Євангелія псевдо-Матвія, Протоєвангелія Якова.

І. Франко також окремо наголосив: “В нашій давнійшій письменстві апокрифічні апостольські діяння не мали такого впливу, як апокрифічні євангелія. Що у нас були популярні такі перерібки тих легенд, се бачимо [...] в пісні “Богогласника” [...] святому Андрієві первозванному, де про апостольську проповідь читаємо ось що:

Пріємлет крест свой на рамо,
Грядет сѣмо и овамо¹:
Во страны Виинійскія,
Во грады Македонскія,
Всюду гласит Христа,
Яко Бога иста [1, т. III, с. LXV; 3, № 162].

¹ Сѣмо и овамо – туди і туди (церковнослов.).

Якими апокрифічними джерелами користувався автор цієї пісні (“Во всю землю произыде Вѣщаніе”) відповіді складно. Проте стосовно тексту восьмої строфи (згідно з публікацією у “Богогласнику”) І. Франко уточнив, що у ній розповідається про “Андрієві пригоди в краю людожерців”, але “досить невиразно” [1, т. III, с. LXVI]. Ось ці “невиразні” рядки:

“Византию проходает,
Первый вѣры научает,
Многих на путь прав настави,
Пресвитери им постави,
Достиже Евксина
В честь Божія Сына” [3, № 162].

Дещо далі в наступній строфі піснетворець продовжив свою розповідь:

“Постиг страны Російскія,
Вшѣд на горы Кіевскія,
На них же Крест водружаєт,
Россіи провѣщаваєт:
Божіей сіяти
Во ней благодати” [3, № 162].

Щодо “невиразності”, то він мав на увазі фразу “достиже Евксина”. Тобто, йдеться про Евксинський Понт (давньогрецька назва Чорного моря). А про відвідини краю “людожерців”, хоч таке визначення і не фігурує в пісні, написано в апокрифічних “Діяннях апостолів Андрія і Матвія в країні антрофагів” (кінця I – початку II ст. н. е.)². Підтвердження подорожі св. ап. Андрія до Києва маємо й у риторичному творі візантійського філософа Микити Давида Пафлагонського (кінця I – початку II ст. н. е.). У ньому він повідомляв: “Отримавши в наділ північ, ти обійшов Іверів і Сарматів, Таврів і Скитів, усяку країну і місто, що лежать на півночі Евксинського Понту і що розташовані на його півдні”, і таким способом “обійняв благовістям усі країни півночі і усю прибережну область Понту” [7, с. 44]. Апостол Андрій, подорожуючи північно-східним узбережжям Понтійського моря згодом навідався й на придніпровські київські пагорби “Росію провіщавати”, прорікши: “На цих горах засяє благодать Божа і буде місто велике!”³, про що йдеться у “Повісті временних літ”. Київський помісний собор 1621 року затвердив апостольське походження християнства на русько-українських землях у соборному посланні, в якому наголошено: “Св. апостол Андрій – це перший архієпископ

² “Вперше ці згадки зібрано до купи і видано на поч. XIX ст. Фабріціусом, а дещо пізніше Тишендорфом та Ліпсіусом. Згодом їх було перекладено на слов’янську мову і детально досліджено акад. В. Василевським, М. Сперанським, С. Петровським, І. Малишевським та іншими. На їхню думку, найдавніші редакції цих згадок виникли в I–II ст., тобто по живих слідах. Так, редакції грецьких “Діань апостолів Андрія і Матвія в країні антрофагів” і “Діяння апостолів Андрія і Петра в країні варварів” належать до кінця I – початку II ст.; сирійська “Історія мучеників-апостолів Матвія і Андрія” датується бл. III ст., а інші апокрифічні твори відносяться до IV–V ст.” [6, с. 25].

³ Тетяна Вілкул у своїй монографії цитує цей фрагмент з тексту “Повісті временних літ” (ПВЛ): “Введення П[овісті] В[ременних] Л[іт] оповідає про подорож апостола Андрія вздовж Дніпра і зупинку поблизу майбутнього Києва у таких словах: “яко на сихъ горахъ восияєть блѣгдтъ бжѣтъ. иматъ градъ великъ [быти]. и црѣкви многи Богъ въздвигнути иматъ. [и] вшѣдѣ на горы сия блѣтїя” [4, с. 162].

Константинопольський, патріарх Вселенський і апостол Український; на Київських горах стояли ноги його, й очі його Україну бачили, а уста благословляли, і насіння віри він у нас насадив... Воїстину Україна нічим не менша від інших східних народів, бо і в ній проповідував апостол” [8, с. 24].

З XVII століття не збереглися записи пісень на честь св. ап. Андрія. Піснетворці віддавали перевагу в прославляннях насамперед св. Миколаєві та архістратигу Михайлу. Ця тенденція збереглася і у XVIII ст., але коло святих, на честь яких створено пісні значно розширилося. Пісні на честь святого апостола Андрія, попри його всеукраїнський культ не часто створювали порівняно з іншими. У рукописних співаниках XVIII–XIX століть записи андріївських пісень поодинокі. У “Богогласнику” надруковано теж усього одну пісню.

Завдяки джерелознавчим дослідженням, відомо тексти тільки семи духовних пісень на честь св. ап. Андрія. Більшість із них цікаві, пройняті різними апокрифічними мотивами, християнськими легендами:

“Андрея свята вси купно вѣрныи днесь да похвалим” (лемківські співаники віднайдені Юліаном Яворським, які тепер зберігаються у фонді Сергія Маслова: № 53, кінець XVIII – початок XIX ст.; № 54, переписав 1790 року Іоан Олесницький, с. Перунка Грибівського пов.; № 55, початок XIX ст., с. Поляни Грибівського пов.);

“Апостола первозванна російскаго фундатора” (співаник І. Югасевича, 1671–1763 років);

“Во всю землю произыде Вѣщаніе” (співаники І. Югасевича, 1671–1763 років, М. Сабова, кінець XVIII ст., Закарпаття, “Богогласник”);

“Днесь праздуем всесвятаго фундатора російскаго апостола хвалнаго Андрея Первозваннаго” (Шаришський співаник, 60–80-х років XVIII століття);

“Воспойте вѣрны Петрова сродника, Андрея славна Христу ученика” (“Кам’янський Богогласник” 1734 року);

“Звани ти первій бисть з рибака, / Петрового сородника восхвалим убо днесь” (Архів М. Возняка, № 791/184; співаник кінця XVIII століття, який був власністю Павла Андрусіва з с. Лукви, тепер Богородчанського р-ну Львів. обл.; текст пісні відомий тільки з цього рукопису, не публікувався; апокрифічні мотиви у тексті пісні відсутні).

“Приступѣте вѣрніи християн соборы, коль нам ся являет Андрей первозванный” (збірник лемківського піснетворця та укладача співаників Андрія Дем’яновича (1768); закарпатця І. Югасевича (1671–1763) та деякі рукописні закарпатські пісенники XIX століття.

Найдавніший текст (“Воспойте вѣрны”) зафіксовано в лемківському “Кам’янському Богогласнику” 1734 року, а пісню, що увійшла до почаївського “Богогласника” записано приблизно у середині XVIII століття у збірнику професора Омеляна Калужняцького та згодом у збірнику Івана Югасевича, який у юному віці навчався у Львові та міг зацікавитися галицьким духовнопісенним репертуаром. Ще одна пісня (“Андрея свята вси купно вѣрныи днесь да похвалим”) зустрічається тільки у записах із лемківських співаників. Незважаючи на те, що у закарпатських співаниках І. Югасевича та Шаришському (Пряшівщина) записано чотири пісні, дуже сумнівно, що вони створені місцевими піснетворцями. Прикметно, що словацький славіст П. Женюх ці чотири тексти розглядає, як такі, що створені по інший бік Карпат, або ж узагалі в східнослов’янському культурному середовищі [12, s. 266]. У тому числі це стосується пісні “Апостола первозванна”, яку він

опублікував за записом у співанику І. Югасевича [12, s. 265–266]. Ймовірно, що словацького дослідника на припущення про східнослов'янське походження тексту наштовхнули такі рядки:

“Апостола Первозваннаю російскаго фундатора

Восхвалим днесь велегласно

.....
Києв град днесь веселися,

Пам'ять твоя днесь явися,

Всей вселенной яко солнце.

.....
Крестителю подобайся, ангел во плоти явися

Росия тя прославляет,

Триумфальнѣ выхваляет” [12, s. 265].

У цьому контексті звернімо увагу на те, що в тексті пісні “Во всю землю” (“Богогласник”) наголошено, що св. ап. Андрій “Постиг страны Россійскія, / Вшед на горы Кієвскія”. Проте, у рукописних текстах співаників (Калужняцького та Югасевича) є відмінності. У співанику Югасевича читаємо: “Доступил страны кієвскія и народы вифанскія” [12, s. 265–263]. У створеному задовго до згаданого югасевичевого співаника збірнику з колекції Омеляна Калужняцького цей текстовий фрагмент такий, як і у “Богогласнику”, хоча з помилками: “Доспѣл страны р[о]ссійскія, / И на горах (!) кієвскія” [5, с. 339]. Отже, акцент на тому, що святий відвідав “страни російскія” зроблено не почаївськими редакторами, а, скоріш за все, самим піснетворцем. Разом із тим варіант фрази, в якому замість фрази “страни російскія” записано “страни кієвскія” (співаник Югасевича) доречний згідно з історичною ретроспективою.

Як уже зазначалося (з іншого приводу), в “Богогласнику” є фраза про те, що св. ап. Андрій прийшов на гори київські “Росію просвіщати”. Цієї фрази не віднаходимо у співаниках Калужняцького та Югасевича, тож вона є плодом фантазії почаївських редакторів. Щодо визначення “страни російскія”, “Росію просвіщати”, то зрозуміло, то зрозуміло, що не йдеться про Росію, а Київську Русь. Окрім цього, побутування цих текстів на Лемківщині та теренах історичного Закарпаття (у прилеглих районах до Лемківщини, наприклад, словацький Шариш) вказує на те, що всі вони створені лемківськими піснетворцями, чим виявляли свою належність до спільної русько-української культури. Зауважу, що в трьох із шести пісенних текстів (“Воспойте вѣрны Петрова сродника”, “Приступите вѣрныи християн соборы”, “Андрея свята вси купно вѣрныи”) згадок про Київ та Русь взагалі немає; у них хіба що по одному разу згадується Сіон, “Едем небесныи” та “Вифанская страны и ины”. У цих піснях доволі опосередковано прославлено діяння апостола Андрія.

Повертаючись до мови про редакторську працю василіян над текстом пісні “Во всю землю”, звернімо увагу на те, вони вилучили останню строфу, відому зі співаників Калужняцького та Югасевича. Ось її текст:

“Ознаймуєт благодать на Кієвских горах сіяти,

Радость нам нынѣ там зявляется, тебе нынѣ прославляет,

И мы прославляем,

Тебе величаем” [5, с. 399; 12, s. 263].

Її в “Богогласнику” замінено двома новими:

“Крест истинный Рачитель,
Крестной тайны поучитель,
В Ахайї научаше,
Вѣрных словом утверждаше,
На Крестѣ распяся,
Любезно скончася.

Апостоле Первозванный,
Нам от Бог дарованный,
Предстателем у нас буди,
Благослови твоя люди,
Бы крест знаменіє,
Был нам в спасеніє” [3, № 162].

Окрім створення двох додаткових строф, василіяни, можливо, з огляду на звичну для свого чернечого чину катехитично-просвітницьку діяльність, наголосили, що апостол Андрій “в Ахайї научаше”. Про це не сказано в співаниках Калужняцького та Югасевича. Недоречності тут немає, адже він дійсно “научав” в Ахайї [3, № 162], одній із провінцій Римської імперії на півночі Пелопонесу в Греції. Про це писали архієпископ Ліонський Євхерій (? – 449) та Ісидор Іспалійський (570–636).

В андріївських піснях оспівано мученицьку смерть апостола Андрія, розіп’ятого на дереві (відоме “як андріївський хрест”), що описана в численних апокрифічних текстах. Згадали про це й почаївські василіяни (“На Крестѣ распяся, / Любезно скончася”), хоча про розп’яття в текстах співаників Калужняцького та Югасевича про це не йдеться, лише про різноманітні знущання над ним:

“В Синоді дерзновенно
Став противо мужественно
Против зверѣй лютеѣйших.
Там претерпѣв многа
За Христа и Бога.

По земли влечаху,
Из уст зубы терзаху,
Жилами нещадно біяху,
Каменем нань метаху
И там здрав явися,
От ран исцѣлися” [5, с. 398].

У пісні “Андрея свята”, автор якої намагався показати свою обізнаність із християнською літературою перед змалюванням сцени жорстоких знущань над апостолом, вказав на його чудеса зцілення людей:

“Многа чудеса Андрей сотворивши,
Прокаженна з недуг очистивши,
Стремглав повѣшен от поган зрадливых,
Вѣри Хрестовой велми не жичливых.

На крижу вѣсит на буком бавити,
Не перестане невѣрных просити,

Бы ся над собом улѣтовали,
Мученичества му не прешкаждали.

Бо юж, глагола, Господа на тронѣ
Вижду сѣдяща во горном Сионѣ,
Матер Божію и ангелскы хоры
Пророк, мученик, апостол соборы.

Сия изрекши, Дух предаде Богу,
Заплату в небѣ одебравшу многу,
Яку ни око вѣдѣло, ни ухо слышало,
Ни серце люцкіе нигды не пояла” [2, с. 212].

Усе, що тут сказане, відповідає різним апокрифічним деталям, але одне не зрозуміло: як сприймати слово “стремглав” – “швидко, стрімголов” чи, скоріш за все як “униз головою”. Але ж св. ап. Андрія розп’яли не догори ногами. У такий спосіб за часів останніх років правління імператора Нерона в Римі стратили його брата св. ап. Петра, який бажав собі такої смерті, згідно з пророцтвом Ісуса: “Поправді, поправді кажу Я тобі: Коли був ти молодший, і ходив, куди бажав. А коли постарієш, – свої руки простягнеш, і інший підпереже, і поведе, куди не захочеш... 19 А оце Він сказав, щоб зазначити, якою то смертю той Бога прославить. Сказавши таке, Він говорить йому: “Іди за Мною!” (Іван 21:18-19).

Піснетворці ніби змагалися в тому, щоб виявити свої знання в церковній історії та християнській літературі. Автор пісні “Пристапѣте вѣрнии” (співаники лемка Івана Дем’яновича та закарпатця Івана Югасевича) повідомляє, що “Христу послѣдова Кифа со Андреем” [12, с. 266], а інший у пісні “Апостола Первозванна” з цього ж рукопису згадує відомого красномовця часів імператора Марка-Аврелія Євлія Арістіда (117–181 рр. н. е.) “Ритор церкви ты явися духом святым научися, Євлій вѣщаст”. Закінчується пісня такими двома рядками:

“Бы-сме могли с тобою быти
В вѣк вѣка в небѣ жити” [12, с. 266].

Із семи андріївських текстів тільки у цьому віднаходимо цікавий лексичний штрих (бы-сме), який вказує як на відголоски лемківської говірки, так і словацької мови: “бы-сме” (sme, слов.), з тобою “би ми” (аби ми могли). Однак всі андріївські тексти лемківського походження доводять єдність загальноукраїнської культурно-християнської традиції, яка вийшла зі спільного джерела Київської Церкви св. Володимира.

До християнських легенд, пов’язаних із Києвом, Дніпром тісно примикає чудо святого Миколая про врятування втонулого немовляти. Хоча легенда була відома в численних переказах, її в духовних піснях на честь святого майже не використовували. Єдину пісню, текст якої вдалося виявити у двох рукописних співаниках, створено не пізніше середини XVIII століття, найімовірніше за все у Галичині. Записи збережено завдяки співанику священника та піснетворця Івана Пашковського (НТШ-370, Тернопільщина, 40–60-ті роки XVIII століття) та священника Петра Богонкевича (НБУВ, ф. I, 885, м. Отинія, Покуття, 60–80-ті роки XVIII століття):

“Чудо святе Николає, твое визнаєм,
 Когда еси трем сиротам дав злато...
 [...]
 В слупѣ златом показался,
 И чуд твой невинное дитяtko з Днѣпра дал,
 Же нѣкотра прийшла кланятися,
 Грѣхов своих спасатися
 В градѣ Киевѣ.

Видвизнуле-сь з Днѣпра-рѣки дитя живеє,
 Знайшла его пред образом еше теплоє,
 Взяла тебе вихвалити,
 Чуда твои прославляти”⁴.

Іван Франко в тон бароковому піснетворцю у своїй поетичній інтерпретації чуда св. Миколая з піснетом та в пориві творчої наснаги дав волю власній фантазії й почуттям:

“Де ключник від Софії церкву відмикати.
 Наблизився, надслухує, що за дивне диво?
 В церкві десь дитина плаче! Він вертає живо,
 Кличе сторожа від церкви, двері відмикають
 І на плач той на дитячий швидко поспішають.
 І що ж бачать? На коверці дитина мала, мала,
 Мокра вся лежить, де образ отця Миколая.
 Дали знати по всім місті, що така причина,
 Щоб сходились пізнавати, чия се дитина.
 [.....]
 О, як радісно до серця притис батько сина.
 Але мати з тої втіхи стала мов німая,
 Лиш радіє при іконі отця Миколая.
 Рознеслося на весь Київ, на всю Русь святу, ю,
 Як Миколай з Дніпра витяг дитину малую” [9, с. 119–120].

Переповідати зміст цієї релігійної легенди немає потреби, як й історію з’яви знаменитої ікони Миколи Мокрого в київському Соборі Святої Софії. Це яскраво, в стилістиці поезії доби Бароко та Романтизму з теплою змалював як невідомий піснетворець, так і Іван Франко у вірші “Чудо з утопленим хлопцем”. Хіба що коротко загострімо увагу на фразі з пісні: “трём сиротам дав злато”. Вона породжена давньою легендою про допомогу св. Миколая трём сестрам. Закинуті їм через димохід три мішечки зі золотими монетами, стали згодом одним із символів традиції щорічних дарунків від святого Миколая в адвентові передріздвяні дні.

Здавна в Україні шанують архістратига Михаїла. Саме на його честь споруджено одну з найдавніших християнських святинь стародавнього Києва Михайлівський собор. Архістратиг Михаїл давній небесний покровитель Києва (з XVI століття його зображення є на гербі Київського воєводства). Але про це ми не дізнаємося з текстів пісень до арх. Михаїла, оскільки вони зіткані переважно зі слів хвали архістратигу Михаїлу, відголосків апокрифічних мотивів та біблійних писань.

⁴ ІР НБУВ. Ф. І. № 885. Арк. 4 зв.

Пісень на прославу арх. Михаїла, як і на честь ап. Андрія Первозванного в українських рукописних джерелах XVII століття не виявлено, хоча це не означає, що їх не створювали. Мабуть писали, але дуже мало. З XVIII ст. відомо понад десять пісень до арх. Михаїла, найдавніші з яких датуються приблизно другою–третьою чвертями згаданого століття. Серед піснетворців михайлівських текстів були Дмитро Левковський (“Да соберутся днесь християн соборов”), Іван Вольський (“Істинний глас твой Михаїле”) та Іван Мاستиборський (“Михаїле, гетьмане ужасний, над всьх святих ты естес прекрасный”). Усі вони були греко-католицькими священиками, залишили помітний слід в історії української духовної пісні середини–другої половини XVIII століття. Але їхні михайлівські пісні не увійшли до стародруку. Натомість у “Богогласнику” надруковано текст “Воинства небеснаго силы, Михаїле святыи Воєвода” піснетворця Василя (згідно з акровіршем). Він, вдало послуговуючись власними інтелектуальними набутками та використовуючи своє поетичне обдарування, зумів тісно переплести апокрифічні та біблійні мотиви, відтак наголосив:

“Пророк то Исаїа пишет, что ся уже от вѣка стало:

Денница спаде со небесе, с нею злых ангелов немало,
А яко риза очервленна,
Не может быти убѣленна
Так дуси ангелстїи зліи,
Невозмогут біти благїи” [3, № 158].

У Святому Письмі згадано перемогу архістратига Михаїла над драконом і бунтівними ангелами: “І відбулася на небі війна: Михаїл і ангели його воювали проти дракона, і дракон і ангели його воювали проти них, 8 та не встояли, і не знайшлося вже місця для них на небі. 9 І скинутий був великий дракон, древній змії, званий дияволом і сатаною, що спокушає всю вселенну, скинутий на землю, і ангели його скинуті з ним. 10 І почув я гучний голос на небі, який промовляв: нині настало спасіння, і сила, і царство Бога нашого і влада Христа Його, тому що скинутий наклепник братів наших, який зводив наклепи на них перед Богом нашим день і ніч” (Од. 12 : 7–10). Переосмислюючи сказане, автор пісні “Ликуют вси на небесех” констатує:

“Гордость твоя надменная,

Есть на вѣки подножная:

Бог рекл на тя наступати,

Твою крѣпость попирати,

Даде власть на змію, и на скорпію,

И на всю силу вражію” [3, № 157].

Зраду Люципера та вірних йому ангелів по-своєму яскраво змалював згаданий піснетворець Василь (“Воинства небеснаго силы”):

“Люципер честнѣйшїи во тварех помыслив равен быти Богу,

З навѣшшаго престола в небѣ вчинил себѣ во ад дорогу,

Егда бо Михаил мечь прїя,

Гордый князь в ад слетѣ вопыя:

Горе ж нам уже во вѣк буде,

О праведншїи Божїи Суде!” [3, № 158].

Софія Щеглова, покликаючись на текст опублікованого І. Франком апокрифу “Бунт ангелів і сьв. Михаїла” [11, с. 308; 1, с. 325–329] слушно відзначала, що його зміст досить ретельно переказано в пісні “Воинства небеснаго силы”. Водночас вона застерегла, що “ми не хочемо стверджувати, що якраз це сказання було джерелом пісні, але, мабуть, таким було яке-небудь сказання аналогічного характеру” [11, с. 309]. Що ж, застереження вмотивоване. Тому, яким би текстом не користувався Василь Пашковський⁵, він, акцентуючи увагу на окремих апокрифічних фразах, що оповідають про гнів Бога, згідно з Франковою апокрифічною публікацією “затряс небом і ударив громом великим”, унаслідок чого “полетів Люципер з неба со всім полком своїм в пекло”, а “тоті дияволи летіли так густо, як дощ” [11, с. 308] у богогласниковому тексті констатує:

“Да идут вси в огненно море,
Где буде тим вѣчное горе,
Да спадет угліе тѣмное,
Во адово дно подземное” [3, № 158].

Усе це стало покарою Люциферу за його гординю, а тому богогласниковий піснетворець каже:

“Хтѣлесь быти равен Богу,
Пад як молнія под ногу,
Искушал Бога в пустынѣ,
Искушаеш всѣх до нынѣ.
Но як был искусителем,
Сси ада днесь жителем,
Оувы тебѣ! Лютѣ восклицаеш,
Горшія муки ожилаеш
В день судный, в день судный, в день судный”.

Висновки. Здебільшого піснетворці не зловживали переповіданнями апокрифічних мотивів чи цілих сюжетів, намагалися їх використовувати переважно з метою збагачення тексту. У багатьох піснях взагалі важко вгледіти сліди апокрифіки. Деякі автори, ймовірно, навіть не знали, що в своїх текстах заглиблювалися у цю літературу. Є чимало й таких пісень, які взагалі нічого спільного з апокрифами не мають.

Подальші приклади адаптації апокрифічних сюжетів в духовних піснях треба продовжувати і варто це здійснити в окремій монографії, спираючись не тільки на богогласникові тексти, частково з рукописних співаників, але й весь корпус текстів духовних пісень барокової доби. Таке масштабне дослідження в своїй основі повинне бути насамперед джерелознавчо-текстологічним. Відтак можна приступати і до інших ракурсів наукових розвідок. Підвалини таких досліджень закладені ще І. Франком, який послідовно сповідував тезу: Ad fontes. Але, повторю, ще багато чого треба зробити для розв’язання цього наукового аспекту дослідження джерел поетичних текстів українських духовних пісень.

⁵ М. Возняк вважав, що пісню “з апокрифічними мотивами стручення Люципера за гордість з неба до пекла” створив В. Пашковський, хоча на підставі чого не пояснив [5, с. 399].

Список використаної літератури

1. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Т. II: Апокрифи новозавітнії / Зібрав, упоряд. і пояснив І[ван] Франко. Львів: Накладом Наукового Товариства імени Шевченка, 1896. 394 с. LX.
2. Барокові духовні пісні з рукописних співаників XVIII ст. Лемківщини / вступ, упоряд. і ком. О. Гнатюк. Львів: Місіонер, 2000. С. 212.
3. Богогласник : пѣсни Благоговѣйныя Праздником Господским, Богородичным и Нарочитых Святых чрез весь год приключаяющимся, к сим же нѣкоторым Чудотворным Иконам служащыя, таже различныя Покаяныя и умилителныя содержащ. Собран, по силѣ исправлен, четырьми Частми опредѣлен, Типом и Чертами Мусикійскими Напечатася и изобразися. В святѣй чудотворнѣй Лаврѣ Почаевской, Тщанієм Иноков Чину С. Василія Великаго, Лѣта от Рождества Христова 1790 [Почаїв: Друкарня отців василіян, 1790–1791]. № 144.
4. Вілкул Т. Літопис і хронограф. Студії з домонгольського київського літописання. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 162.
5. Возняк М. Матеріяли до історії української пісні і вірші. *Українсько-руський архів*. Львів: Друкарня НТШ, 1914. Т. X.
6. Волянюк Т. Андрій Первозванний – апостол Русі-України. *Андріївський вісник: історико-богословський щорічний журнал Рівненської Духовної семінарії Української Православної Церкви Київського Патріархату*. Рівне, 2012. № 1. С. 25.
7. Карташов А. В. Очерки по истории Русской церкви. Москва: Терра, 1993. Т. I. С. 44.
8. Огієнко І. Апостол Андрій — основоположник Церкви Української. Українська церква. Том перший: *Нариси з історії Української Православної Церкви*. Прага 1942. С. 24.
9. Франко І. Давнє й нове. Друге побільшене видане збірки мій “Ізмарagd”. Поезії. Львів: Накл. Укр. Русь. Вид. Спілки, 1911. С. 119–120.
10. Франко І. Наші коляди. Львів: З друкарнѣ товариства імени Шевченка, 1890 (Відбитка з “Дѣла”).
11. Щеглова С. “Богогласник”: историко-литературное изслѣдование. Киев: Типография Университета Св. Владимира 1918. С. 308.
12. Kyrillische paraliturgische Lieder: Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert / Hrsg. von Peter Zeñuch. Köln–Weimar–Wien: Böhlav, 2006. 982 S. (Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte : Reihe B: Editionen : N. F., Bd. 23) (Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae: vol. II). 982 S.
13. Rothe H., Medvedyk J. Bogoglasnik. Pesni blagogovejnyja (1790/1791). Eine Sammlung geistliche Lieder aus Ukraine. Herausgegeben von Hans Rothe in eusammenarbeit mit Jurij Medvedyk. Köln–Weimar–Wien: Böhlav Verlag, 2016. Band 1: Facsimile. 602 S. Köln–Weimar–Wien: Böhlav Verlag, 2016. Band 2: Darstellung. 432 S.

References

1. Apokryfy i liegundy z ukrains'kykh rukopysiv. T. II: Apokryfy novozavitnii / Zibrav, uporiad. i poiasnyv I[van] Franko. L'viv: Nakladom Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka. 1896. 394.
2. Barokovi dukhovni pisni z rukopysnykh spivanykiv KhVIII st. Lemkivschyny / vstup, uporiadkuv. i kom. O. Hnatiuk. L'viv: Misioner, 2000. 334 s.
3. Bohohlasnyk: psni Blahohov'tjnyia Prazdnykom Hospodskym, Bohorodychnym y Narochytykh Sviatykh chrez ves' hod prykliuchaiuschymisia, k sym zhe n'korym Chudotvornym Ikonam sluzhaschymia, tazhe razlychnyia Pokaiannia y umylytelnyia soderzhasch. Sobran, po syl'ti ispravlen, chetyrmy Chastmy opred'tlen, Typom i Chertamy Musykijskymy Napechatasia i izobrazysia. V sviat'tj chudotvorn'tj Lavr't Pochaievskoj, Tshaniem Inokov Chynu S. Vasiliia Velykaho, L'ta ot Rozhdestva Khrystova 1790 [Pochaiv: Drukarnia ottsiv vasyliian, 1790–1791]. 600 s.
4. Vilkul T. Litopys i khronohraf. Studii z domonhol's'koho kyivs'koho litopysannia. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2015. 518 s.
5. Vozniak M. Materialy do istorii ukrains'koi pisni i virshi. Ukrains'ko-rus'kyj arkhiv. L'viv : Drukarnia NTSh, 1914. T. Kh. 241–480.
6. Volianiuk T. Andrij Pervozvannyj – apostol Rusy-Ukrainy. Andriivs'kyj visnyk: istoryko-bohoslovs'kyj schorichnyj zhurnal Rivnens'koi Dukhovnoi seminarii Ukrains'koi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivs'koho Patriarkhatu. Rivne, 2012. № 1. 25–34.
7. Kartashov A. V. Ocherky po ystoryi Russkoj tserkvy. Moskva: Terra, 1993. T. I. 714 s.
8. Ohienko I. Apostol Andrij – osnovopolozhnyk Tserkvy Ukrains'koi. Ukrains'ka tserkva. Tom pershyj: Narysy z istorii Ukrains'koi Pravoslavnoi Tserkvy. Praha 1942.
9. Franko I. Davnie j nove. Druhe pobil'shene vydanie zbirky mij “Izmaragd”. Poezii. L'viv: Nakl. Ukr. Rus'. Vyd. Spilky, 1911. S. 119–120.
10. Franko I. Nashi koliady. L'viv : Z drukarn't tovarystva ymeny Shevchenka, 1890 (Vidbytko z “D'tla”).
11. Schehlova S. “Bohohlasnyk”: ystoryko-lyteraturnoe yzsl'edovanye. Kyev: Typohrafiya Unyversyteta Sv. Vladymyra 1918, 343 s.
12. Kyrillische paraliturgische Lieder: Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert / Hrsg. von Peter Žeňuch. Köln – Weimar – Wien : Böhlav, 2006. 982 c. (Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte : Reihe B: Editionen: N. F., Bd. 23) (Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae: vol. II). 982 S.
13. Rothe H., Medvedyk J. Bogoglasnik. Pesni blagogovejnyja (1790/1791). Eine Sammlung geistliche Lieder aus Ukraine. Herausgegeben von Hans Rothe in Zusammenarbeit mit Jurij Medvedyk. Köln – Weimar – Wien : Böhlav Verlag, 2016. Band 1: Facsimile. 602 S. Köln – Weimar – Wien: Böhlav Verlag, 2016. Band 2: Darstellung. 432 S.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2018.

Прийнята до друку 23.10.2018

**APOCRYPHA SOURCES OF UKRAINIAN BAROQUE SPIRITUAL SONGS
THROUGH THE PRISM OF IVAN FRANKO'S RESEARCHES (BASED
ON SELECTED LYRICS IN HONOUR OF SOME CHRISTIAN SAINTS)**

Jurij MEDVEDYK

*Ivan Franko L'viv National University,
Department of Musicology and Art of Choral Conducting,
19, Valova str., L'viv, Ukraine, 79008,
тел.: +380679843658, e-mail: jurij_medvedyk@ukr.net*

The purpose of the article is to continue the study, initiated by Ivan Franko, about the influence of apocrypha sources on the poetic texts of Ukrainian Baroque spiritual songs. The comparative and source research methods have been mainly applied in this article. This study is innovative as it contains a detailed textological analysis of the poetic texts of Ukrainian spiritual songs, in which the extracts of the texts from Christian apocrypha have been creatively rethought. Ivan Franko was the first who noted the influence of apocrypha sources on the poetic texts of spiritual songs in the late 19th century. The great Ukrainian historian Mykhailo Hrushevskyy was also interested in this issue. I. Franko stated that the influence of the apocrypha on the texts of Christian spiritual songs was a European-wide phenomenon, which successfully adapted into Ukrainian culture. However, as an objective of Ukrainian research, the problem of the influence of apocrypha on the texts of spiritual songs has not actually been solved since the early 1920s. One of the reasons was the dominant atheistic influence in the Soviet period. Nowadays, however, there are no artificial obstacles in the context of another ideological paradigm. In addition, a source textual base has been created in order to study the issue of the influence of apocrypha on the spiritual poetry of Ukrainian Baroque authors. The author of this article used selected lyrics in honour of the saints from the Pochaiv "Bohohlasnyk" (Book of Chants) for source and textual analysis. This eighteenth-century edition was reprinted by the German-Austrian publishing house "Bohlaus Verlag" (2016) with scientific comments. In this article, the main objectives of the research are a) to perform a textual comparison of the lyrics of the "Bohohlasnyk" with records of the same texts in Ukrainian handwritten songbooks of the 17–18th centuries; b) to study apocrypha sources in the poetic texts of Ukrainian spiritual songs; c) to find out the attitude of Pochaiv editors of "Bohohlasnyk" to the influence of apocrypha sources on the poetic texts of spiritual songs. All this work has been done for the first time.

It is stated that apocrypha texts were an important source of inspiration for Ukrainian songwriters. Basically, the editors of "Bohohlasnyk" tolerated the influence of apocrypha. It can be said that most of the authors knew not only the canonical foundations of the Christian religion but were also interested in various apocrypha for a didactic and creative purposes. We can state that the Ukrainian spiritual songs have a so-called bookish origin. As a result of the combination of canonical and apocryphal sources, Ukrainian authors of spiritual songs achieved a high religious and artistic level composing a large number of songs.

Keywords: Apocrypha sources, Baroque spiritual songs, Ivan Franko, Christian saints, Bohohlasnyk.